

**ФОРМАЛНО ОПИСАНИЕ НА СИНТАКТИЧНИТЕ СТРУКТУРИ
СЪС СЪЩЕСТВИТЕЛНО ИМЕ И ДА-КОНСТРУКЦИЯ
В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (N → даV)**

ИЛИЯНА КУНЕВА, НИКОЛАЙ ПАСКАЛЕВ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
iliana.kuneva@gmail.com
ndymitrov@abv.bg

В изследването се представят характеристиките на синтактичните структури с главен член съществително име и подчинен член *да*-конструкция в българския език. Разглеждат се особеностите на съществителните имена и на *да*-конструкциите, както и правилата за свързването им в прости синтактични структури. Тези правила се отнасят преди всичко до ограниченията, налагани на граматичните форми, които могат да участват в синтактични структури от разглеждания тип. Такива ограничения при съществителните се наблюдават по отношение на числото и членуването, а при глаголите – по отношение на времето и вида.

Ключови думи: формално описание, синтактични структури, акомодация, съществителни имена, *да*-конструкция

**A FORMAL DESCRIPTION OF SYNTACTIC STRUCTURES WITH NOUN
AND DA-CONSTRUCTION IN BULGARIAN (N → даV)**

ILIJANA KUNEVA, NIKOLAY PASKALEV

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
iliana.kuneva@gmail.com
ndymitrov@abv.bg

The article presents the characteristics of the syntactic structures with the main member noun and subordinate member *da*-construction in Bulgarian. It also discusses the peculiarities of the nouns and the *da*-constructions, as well as the rules for connecting them in simple syntactic structures. These rules relate to the restrictions on grammatical forms that can be part of these type syntactic structures. Such restrictions are valid in terms of number and definiteness of the nouns, and in terms of tense and aspect of the verb forms.

Keywords: formal description, syntactic structures, syntactic accommodation, nouns, *da*-constructions in Bulgarian

0. Въведение

Формалното описание на простите синтактични структури в настоящата статия представя възможните начини на свързване на съществително име и подчинена *да*-конструкция, без тези структури да се разглеждат на семантично равнище, тъй като възприетият подход изисква независимо описание на формата и съдържанието. Този подход различава настоящото изследване от други изследвания на *да*-конструкциите, например от изследването на З. Генадиева-Мутафчиева „Подчинителният съюз *да* в съвременния български език“ (Генадиева-Мутафчиева/Genadieva-Mutafchieva 1970), където те се описват като типове подчинени определителни изречения, а темпоралните им характеристики са представени във връзка със семантиката на времената.

Предлаганото описание е изцяло синхронно, като съзнателно е изключено представянето на *да*-конструкциите в диахронен план въпреки наличието на такава изследователска традиция (вж. напр. Викторова/Viktorova 2004). Освен това то се отличава и от синхронно ориентирани подходи като този на опорната фразова граматика, например на Й. Пенчев (Пенчев/Penchev 1984) и Осенова и Симов (Осенова/Osenova 2007), които представят възможностите за подчинени *да*-изречения към съществителните, но във връзка със семантични ограничения. Изследването на К. Симов и С. Колковска (Симов, Колковска/Simov, Kolkovska 2003) разглежда *да*-конструкциите като „един вербален конституент“, или „лексикален знак (word)“, но се съсредоточава върху тяхната аргументна структура.

Под проста синтактична структура тук се разбира свързването на две синтактични единици, които са в определено отношение една спрямо друга – като главен и подчинен член.

В изследването се разглеждат прости синтактични структури, при които съществително име се свързва с *да*-конструкция, от типа (*Търся*) **начин да избягам**; (*Той има*) **право да не отговаря**; (*Обзе го*) **желание да (му) помогне**. Включват се само тези структури, при които съществителното име е главен, а не подчинен член спрямо *да*-конструкцията. Кратките местоименни форми, които могат да се появят между съюза „да“ и глаголната форма, не участват в простата синтактична структура със съществителното като главен член (*да му помогне* е друга проста синтактична конструкция с главен член *да помогне* и подчинен член *му*).

Целта на описанието е да се представят съществителните имена, които присъединяват¹ *да*-конструкции като подчинен член, с всичките им релевантни характеристики, както и характеристиките на самите *да*-конструкции. В изследването на синтактичните структури е възприето *да*-конструкциите да се разглеждат като една синтактична единица, основания за което могат да се намерят в различни източници (вж. Симов, Колковска/Simov, Kolkovska 2003).

Като основен корпус за изследването е използван *Българският национален корпус* (<http://search.dcl.bas.bg/>), от който са ексцерпирани над двеста

примера, съдържащи прости синтактични структури от типа $N \rightarrow даV$. Анализът им позволява да се опишат формалните ограничения при свързването на съществителните имена с *да*-конструкции, когато те функционират съответно като главен и подчинен член в описвания вид синтактични структури. Освен това корпусът е допълнен с примери от интернет, като основно изискване е те да са извлечени от релевантен контекст и да не съдържат граматични грешки и семантични противоречия. При съмнение граматичността на отделни примери е проверена чрез анкета с различни групи – носители на българския език.

1. Особенности на словоредата

1.1. Главният член винаги стои пред подчинения (за разлика от простите конструкции от типа $V \rightarrow даV$, където е възможна инверсия). Словоредът може да се използва като тест за идентифициране на структурите $N \rightarrow даV$, напр. *Имам работа да върша = Имам да върша работа*. Възможността за словоредна промяна е доказателство, че съществителното не е главен, а подчинен член, тоест тези структури се изключват от настоящото описание.

1.2. Не е задължително членовете на простата синтактична структура да са в контактна позиция. Докато в рамките на самата *да*-конструкция могат да се появят клитики, то между съществителното и *да*-конструкцията може да се намести и обстоятелствен израз и/или клитика: *желанието винаги да съм полезен, стремежът днес да успея, молбата му точно днес да замине* и т.н.

2. Характеристики на съществителното име

За целите на изследването е необходимо най-напред съществителните имена в съвременния български език да се разделят на две множества:

- съществителни имена, които не присъединяват *да*-конструкции;
- съществителни имена, които се свързват с *да*-конструкция със или без ограничения.

2.1. Съществителни имена, които не присъединяват *да*-конструкция като подчинен член

Съществителните имена се отличават с повече ограничения по отношение присъединяването на *да*-конструкция в сравнение с глаголите. Както отбелязва Р. Станчева (Станчева/Stancheva 2019), „има глаголни лексеми, които като главен член в прости синтактични конструкции не я допускат: срв. напр. *колебая се*: **Колебая се да играя*, *чудя се*: *Чудя се да отида, *съм*: **Аз съм да играя сам* и др.“². Отглаголните съществителни, образувани от такива глаголи, също не присъединяват *да*-конструкции (срв. напр. *колебание да, *чудене да).

Освен това голям брой отглаголни съществителни на *-не*, образувани от глаголи, допускащи *да*-конструкции като подчинен член, не могат да се

свързват в такива конструкции (срв. напр. *намиране да, *наблюдаване да, *долявяне да и др.).

Съществителните в звателна форма също не присъединяват да-конструкции, защото не участват в синтактични структури извън пределите на обръщението.

2.2. Съществителни имена, които присъединяват да-конструкция като подчинен член

Грамматическите характеристики на съществителните имена в простите синтактични структури от типа N → даV са с различна степен на релевантност.

2.2.1. Родът не е релевантна характеристика, тъй като съществителните и от трите рода могат без ограничения да присъединяват да-конструкции:

Трябва да има друг начин да се излезе от тук.

Имах идея да започна някаква работа.

Имам намерение да доведе начинанието докрай.

Родът е значещ, доколкото при свързване с подчинена да-конструкция в минало неопределено време съществителното определя рода на причастията в да-конструкцията:

Търся жена да е ходила при същия доктор.

Познаваш ли дете да е учило в същото училище?

2.2.2. По отношение на числото и членуването на съществителните съществуват някои важни ограничения при свързването им с да-конструкции:

2.2.2.1. Най-голям е броят на съществителните имена, които могат да присъединяват да-конструкции както с нечленуваните, така и с членуваните си форми за единствено и множествено число:

Имаме чудесна възможност да подобрим нашата връзка.

Някой обсъдил ли е възможността да се предадем?

А ти си още млад и имаш всички възможности да я намериш.

На известно разстояние от морския бряг възможностите да намерим вход на пещера, ще се увеличат.

2.2.2.2. Ако съществителното има бройна форма за множествено число, тя също може да присъединява да-конструкции:

Трябва да има друг начин да се излезе оттук.

Може би това е начинът да бъдат намерени.

Хората си имаха начини да се справят с това.

Начините да те прецакат с питеето, не са един и два.

Ето няколко начина да надхитрите враговете на стройното тяло.

2.2.2.3. При друга група съществителни (значително по-малка) да-конструкцията се свързват без ограничения с нечленуваната и с членуваната форма за единствено число:

Имам нужда да чувам това.

Тогава дошла нуждата да забравят.

Към формите за множествено число обаче може да се присъединяват *да*-конструкции само ако те са две или повече:

Някои просто не бяха достатъчно умни, за да се справят с нещо повече от непосредствените нужди: да засееш нивата, да ожънеш и занесеи ожънатото на гумното, да нахраниш добитъка.

2.2.2.4. Отделна група съставляват съществителните, които се свързват с подчинена *да*-конструкция само с формите си за единствено число (нечленувана и членувана):

Не бях в състояние да се съсредоточа.

Нито едно живо същество не беше в състояние да се движи с такава скорост.

Бях близо до състоянието да зашлева на някого един шамар.

Разбираше и жестоката необходимост да се оцелее.

Така тя избягваше необходимостта да се прави на домакия.

В Българския национален корпус (<http://search.dcl.bas.bg/>) не се откриват примери, в които формите за множествено число на тези съществителни присъединяват *да*-конструкции.

2.2.2.5. Част от съществителните, които могат да участват като главен член в разглеждания тип прости синтактични структури, принадлежат към категориите *singularia tantum* или *pluralia tantum*. В тези структури съществителните участват с единствената форма за число, която притежават – за единствено или множествено съответно. Те могат да присъединяват *да*-конструкции както с нечленуваната, така и с членуваната си форма:

Взимането на копие означава готовност да се биеш, не само да се зацитаваши.

Болезнено независимия дух и готовността да поема рискове, дължеше на покойния си баща.

Баща ми беше започнал преговори да се ожена за Ан.

Започнаха преговорите да ни се разреши да влезем в града.

2.2.2.6. Някои съществителни, които традиционно се описват като местоимения, присъединяват *да*-конструкции с единствената си форма, която е нечленувана:

Бе толкова уморена от това да бяга непрекъснато.

3. Характеристики на *да*-конструкцията

3.1. Темпорални характеристики на *да*-конструкцията

По отношение на темпоралните характеристики, които могат да притежават *да*-конструкциите, съществуват някои ограничения. Не е възможно *да*-конструкцията да бъде в минало свършено време. Времената с компо-

нент „ще“ също не са възможни след „да“ (генерално ограничение): бъдеще, бъдеще предварително, бъдеще в миналото, бъдеще предварително в миналото (*ще ходи, ще е ходил, щеше да ходи, щеше да е ходил*). Заедно с миналото свършено време се изключват общо пет времена. Тази особеност е взета предвид и в изследването на З. Геннадиева-Мутафчиева – посочва се, че глаголните форми в подчинените да-изречения при съществителни имена могат да бъдат в едно от четирите времена: сегашно, минало неопределено, минало несвършено и минало предварително (Геннадиева-Мутафчиева/Genadieva-Mutafchieva 1970: 76–77). Целта по-нататък е да се определи дали всички възможни за да-конструкциите глаголни времена са възможни и за да-конструкциите като подчинен член на простата синтактична структура със съществително име.

3.1.1. Сегашно време

При всички прости синтактични структури със съществителни, които могат да присъединяват да-конструкция като подчинен член, е възможно тя да е в сегашно време:

Идеята да си останем вкъщи, не беше много добра.

Издадох заповед да се прекрати свободното преминаване през моста.

Спокоен съм, че имам приятели да ме подкрепят и да ми помагат.

Много от съществителните имена могат да присъединяват като подчинен член да-конструкции само с форми за сегашно време: *забраната да, предложението да, обещанието да* и т.н.

3.1.2. Минало неопределено време

След сегашно време минало неопределено време се среща най-често, но не всички съществителни имена могат да присъединяват да-конструкция с това време (например изброените по-горе, които допускат да-конструкция само с форми за сегашно време):

Мисълта да не е сбъркал, го тревожеше.

Няма случай да е идвал навреме.

Нямаше признаци да са забелязали пътешествениците.

3.1.3. Минало несвършено време

Среща се рядко след ограничен брой съществителни имена:

Причината да не исках да отида в казармата, е същата, поради която повечето хора не искат да прекарат 1 година в затвор на лек режим.

3.1.4. Минало предварително време

Среща се сравнително рядко след ограничен брой съществителни имена:

Обзе го желанието да не беше влизал в къщата.

3.2. Вид на глагола

Да-конструкциите като подчинен член в простата синтактична група с главен член съществително име могат да бъдат както с глаголи от несвър-

шен, така и с глаголи от свършен вид. При част от конструкциите отрицателната форма на глагола е възможна само при несвършения вид: *Издадена е заповед да не влизат хора в сградата, защото е опасно*. Това ограничение идва от съществителното име, а не от глагола, срв.: *Трепери от страх да не влезе в затвора*. Доколкото глаголите от свършен и несвършен вид са отделни лексеми, то съществуващите видови ограничения се отнасят до изискване за определена лексема, а не до изискване за определена форма на лексемата. Изискванията за определена форма на лексемата са представени в следващата точка.

4. Акомодация

При свързването на главния и подчинения член в разглежданите синтактични структури се наблюдават някои ограничения или изисквания, които е необходимо да се спазят, за да бъде дадената структура правилна. Тези правила на свързването са представени по-долу като вид синтактична акомодация, която се налага от главния към подчинения член.

4.1. Акомодация по лице и/или число

4.1.1. Изискване за идентичност на лицето, налагано от съществителното върху членове на различни прости синтактични структури

Съществителните имена не притежават категорията *лице*, но *да*-конструкциите като подчинен член на структури с някои съществителни имена, са акомодирани по лице с глагола, чийто подчинен член се явява съществителното име, като се изисква идентичност на лицето, например: *(има́м) воля да успея, (има́ме) воля да успеем*. Акомодацията, макар и в случая да е между две глаголни форми, все пак се изисква от съществителното име. Такова изискване за акомодация не съществува при всички съществителни, напр. *(има́м) желание да успея, (има́м) желание да успееш*. Изискването за идентичност на лицето може да се прояви и чрез друг подчинен член на съществителното: *мо́ята воля да успея (*мо́ята воля да успеят), тя́хната воля да успеят*. Акомодацията се проявява чрез друг подчинен член на съществителното от друга проста синтактична структура.

4.1.2. Акомодация по лице/число, налагана от съществителното върху *да*-конструкцията

Акомодация от този тип се наблюдава при вече споменатите случаи, когато *да*-конструкцията е с глагол в минало неопределно време, като не всички структури с това време я изискват: *Търся жена да е ходила при същия доктор. Познаваш ли дете да е учило в същото училище?* Макар по-често да се срещат изреченията с относително местоимение: *Търся жена, която да е ходила при същия доктор*, за настоящото изследване е важно дали съществителното име може да присъединява *да*-конструкция и изречението да е граматически правилно, без да се вземат предвид честотата и възможните трансформации.

Тъй като акомодацията е валидна само за част от простите синтактични структури със съществително име и подчинена *да*-конструкция, може да се направи заключението, че тези структури са слабо акомодирани.

5. Изводи

Представеното описание разглежда основните характеристики на простите синтактични структури със съществително име и подчинена *да*-конструкция, без да претендира за изчерпателност. Направените наблюдения и посочените правила за свързване на синтактичните единици в тези структури могат да бъдат обобщени така:

- съществуват две множества съществителни имена – неприсъединяващи и присъединяващи подчинена *да*-конструкция;
- съществителните, които присъединяват подчинена *да*-конструкция, словоредно винаги се намират пред нея;
- между съществителното и *да*-конструкцията може да се намести обстоятелствен израз или клитика, които не принадлежат на разглежданата структура;
- съществуват съществителни имена, които не присъединяват *да*-конструкция с целия си набор от форми;
- сегашно време е възможно за всички *да*-конструкции като подчинен член на структури със съществително име; минало неопределено време има по-ограничена дистрибуция; минало несвършено време и минало предварително време се срещат рядко в *да*-конструкциите при ограничен брой съществителни имена;
- съществуват два вида акомодация – лексикална и синтактична, които са валидни само за част от структурите.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Въпреки че някои синтактични теории разграничават понятията *свързване* и *присъединяване* и ги представят като явления от различен ранг, в настоящото изследване те се използват като синоними.

² Вж. Станчева 2019 в настоящия брой.

ЛИТЕРАТУРА

- Викторова 2004: *Викторова, К.* Функционален развой на *да*-конструкцията в съвременния български език. – В: *Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение*. София. „СЕМА РИШ“, с. 185–224.
- Генадиева-Мутафчиева 1970: *Генадиева-Мутафчиева, З.* Подчинителният съюз ДА в съвременния български език. София, Издателство на БАН, 217 с.
- Осенова 2007: *Осенова, П., К. Симов.* Формална граматика на българския език. София, Институт за паралелна обработка на информацията, БАН.

- Пенчев 1984: *Пенчев, Й.* Строеж на българското изречение. София, Наука и изкуство.
- Симов, Колковска 2003: *Симов, К., С. Колковска, С.* Интерпретация на да-конструкциите в Опорната фразова граматика – В: *Славистиката в началото на XXI в. Традиции и очаквания* (Доклади от Шести национални славистични четения). София, с. 153–162.
- Станчева 2019: *Станчева, Р.* Акомодационни характеристики на простите синтактични конструкции в структурния тип $V_1 \rightarrow$ да V_2 при модификацията му V_1 (личен) $\rightarrow$ да V_2 (личен). – *Български език*, кн. 4, с. 32–60.

REFERENCES

- Genadieva-Mutafchieva 1970: *Genadieva-Mutafchieva, Z.* Podchnitelniyat sayuz DA v savremenniya balgarski ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN. 1970, 217 s.
- Osenova 2007: *Osenova, P., K. Simov.* Formalna gramatika na balgarskiya ezik. Sofia, Institut za paralelna obrabotka na informatsiyata, BAN.
- Penchev 1984: *Penchev, Y.* Stroezh na balgarskoto izrechenie. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Simov, Kolkovska 2003: *Simov, K., S. Kolkovska.* Interpretatsiya na da-konstruktsiyata v Opornata frazova gramatika – In: *Slavistikata v nachaloto na XXI v. Traditsii i ochakvaniya* (Dokladi ot Shesti natsionalni slavistichni cheteniya). Sofia, s. 153– 62.
- Stancheva 2019: *Stancheva, R.* Akomodatsionni harakteristiki na prostite sintaktichni konstruksii v strukturniya tip $V_1 \rightarrow$ da V_2 pri modifikatsiyata mu V_1 (lichen) $\rightarrow$ da V_2 (lichen). – *Balgarski ezik*, kn. 4, s. 32–60.
- Viktorova 2004: *Viktorova, K.* Funktsionalen razvoy na da-konstruktsiyata v savremenniya balgarski ezik. – In: *Argumentna struktura. Problemi na prostoto i slozhnoto izrechenie*. Sofia, SEMA RSH, s. 185–224.

✉ Гл. ас. д-р Илияна Кунева

✉ Гл. ас. д-р Николай Паскалев

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assist. Prof. Iliyana Kuneva, PhD

✉ Assist. Prof. Nikolay Paskalev, PhD

Department of Modern Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria

Публикувано: 30 декември 2019